

2003. – 731 с. 6. Нарочицкая Н. Россия – это не Восток и не Запад. Она нужна миру как Россия и должна оставаться ею // *Международная жизнь*. – М.: Изд-во Эксмо; Изд-во Алгоритм, 2004. – С.5–84. 7. Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Автореф. ... канд. політ. наук. – Львів, 2004. – 20 с. 8. Савицкий П.Н. Географические и геополитические основы евразийства: В кн. “Классика геополитики, XX век”: Сборник / Сост. К. Корольов. – К47 М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 731 с. 9. Савицкий П.Н. Геополитические заметки по русской истории // Дополнение к кн. Вернадского Г.В. “Начертание русской истории”. – Прага, 1927. – 547 с. 10. Савицкий П.Н. Евразийство. В кн. (Новикова Л.И., Сиземская И.Н.) “Россия между Европой и Азией: евразийский соблазн”. – М.: Наука, 1993. – 386 с. 11. Савицкий П.Н. Евразийская концепция русской истории ГАРФ / Ф. П.Н. Савицкого 5783. 12. Савицкий П.Н. Евразийство как исторический замысел / *Евразийский временник*. – Прага, 1933. – 39 с. 13. Савицкий П. Н. Континент-океан // *Континент Евразия*. – М.: Аграф, 1997, С. 398–418. 14. Савицкий П.Н. О задачах кочевниковедения. – Прага: Евразийское книгоиздательство, 1928. – 137 с. 15. Carl Ballod. *Grundriss der Statistik, enthaltend Bevolkerungs*. – *Wirtschafts – Finanz – und Handels – Statistik*. – Berlin, 1913. – S. 115. 16. Oracki Z. *Rosjanie w poszukiwaniu własnej tożsamości / Kocepcja euroaziatyzmu // Rosja – Polska – Balkany w XVIII – XX wieku*. – Szczecin, 1998. – S.301–315.

УДК 322:261.7

М. Кирилів

С. ТОМАШІВСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

© Кирилів М., 2007

Досліджуються праці С. Томашівського про роль та місце Української греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті українського народу першої третини ХХ ст. Проаналізовано ідеї вченого щодо необхідності формування в Україні єдиної Помісної церкви.

It was investigated the works written by S. Tomashivskyj about the role and place of Ukrainian Greek-Catholic church in social and political life of Ukrainian people in one third of XX century. Scientists ideas concerning the formation of United Church were analyzed.

Постановка та актуальність проблеми. Відхід незалежної України від політики державного атеїзму і реальне втілення принципу свободи совісті дають змогу громадянам повною мірою реалізувати свої права віруючих. За офіційними даними на 1 січня 2004 р. в Україні зареєстровано 27579 релігійних громад, які представляють понад 26 церков, конфесій, напрямків і течій [7, с. 31–34]. Кількість релігійних громад, що припадає на 10 тис. осіб, за регіонами істотно відрізняється. Найщільнішою є мережа громад у Тернопільській, Закарпатській, Львівській та Івано-Франківській областях [1, с. 341]. У західному регіоні, де вплив традиційних християнських конфесій найвищий, популярність неорелігійних вчень є мініманільною. Серед християнських конфесій в Україні за кількістю громад 3328 (12 %) Українська греко-католицька церква (УГКЦ) займає третє місце. Впродовж свого існування УГКЦ сприяла розвитку національної еліти, формуванню державної ідеології та об'єднанню українських національних сил. Як ідеологія і практика релігійного життя греко-католицизм органічно зливався із загальноукраїнським національно-визвольним рухом.

В умовах незалежної України дослідження ролі Української греко-католицької церкви має першорядне значення для відтворення цілісної картини суспільно-політичного і культурно-національного життя. У цьому контексті повернення і залучення до наукового обігу політичних ідей та концепцій видатних українських діячів і мислителів минулого, які присвятили свої праці проблемам релігійного життя в Україні, має особливе значення. Помітне місце серед них в історії політичної науки займає один з найбільш відомих представників консервативного напрямку – С. Томашівський, ім'я якого стоїть поряд з такими діячами українського національного відродження першої третини ХХ ст., як М. Грушевський, В. Липинський, В. Винниченко та інші [6, с. 119].

Ступінь вивчення проблеми. Теоретична спадщина С. Томашівського в умовах радянського тоталітарного режиму тривалий час замовчувалась та була недосяжною для науковців. Лише після проголошення незалежності з'явилися можливості для дослідження. Тим більше, що у вітчизняній та зарубіжній політичній науці немає спеціальних і узагальнюючих праць, які б розкривали погляди С. Томашівського щодо особливостей релігійного життя в Україні. Лише в окремих публікаціях вітчизняних науковців фрагментарно висвітлюються окремі аспекти досліджуваної проблеми [4].

Зважаючи на актуальність та недостатню вивченість проблеми, автор поставила за **мету**: 1) вивчити та виявити в теоретичній спадщині С. Томашівського праці, які присвячені проблемі релігійного життя України; 2) проаналізувати погляди та ідеї С. Томашівського про роль та місце УГКЦ у державотворчих процесах.

Виклад основного матеріалу. С. Томашівський як вчений і політичний діяч впродовж всієї своєї діяльності приділяв значну увагу дослідженню ролі церкви у суспільно-політичному житті України. Різні аспекти взаємин церкви і політики в контексті українського державотворення відображені в багатьох його працях. Вони засвідчують, що суспільно-політична позиція вченого щодо явищ релігійного життя ґрунтувалась на певних засадах: 1) у державотворчих процесах в Україні важлива роль належатиме греко-католицькій церкві; 2) запровадженні в практику державного будівництва в Україні ідей консерватизму; 3) необхідності формування єдиної національної ідеї, яка б об'єднала суспільство; 4) органічному поєднанні в українському русі національних та європейських традицій [4, с. 9]. Кожна людина, наголошує С. Томашівський, так, як і кожна нація, повинна бути вихована: “Щасливі ті одиниці, що самі відчувають внутрішню потребу виховання й самі собі шукають добрих учителів. ...Історія знає тільки два головні чинники, що виховують народи: релігію і державу” [11, с. 62].

Ідеальним зразком поєднання цих чинників, на його думку, виступає уся історія Західної Європи. Європейські династії творили національні держави, турбувалися про матеріальне становище підданих, а католицька церква, своєю чергою, підтримувала міжнародні культурні зв'язки і “формувала народну душу” [11, с. 63]. Разом з тим, С. Томашівський стверджує, що подібні прерогативи були властиві лише католицизму. Візантійська церква, згідно з позицією вченого, не утворювала подібної організаційної єдності на шляху до формування національного характеру. У “Відкритому листі до В. Липинського”, вчений стверджує, що церква Візантійського обряду продукувала лише “зразки екстремізму в організації”, допускала утворення поряд з нею рівноправних патріархатів в Болгарії, Сербії, Сирії та ін. З іншого боку, підкреслює він, “руську метрополію” вона довгими роками тримала в “колоніальній неволі.” Тому Східна Європа, яка вихована на візантійських традиціях, вирізняється нижчим рівнем політичної свободи і культури, порівняно із Західною Європою [11, с. 64].

Досліджуючи проблеми релігійного життя, С. Томашівський звертається до витоків історії. Зокрема він стверджує, що християнство на територію сучасної України привнесли готи. Вчений робить висновок, що якби не готська церква, то “історичний слід по голосних колись Готах був би пропав вже в V в.; дякуючи їй, вони заховалися до самого XVII в.” [10, с. 24]. У своїх працях С. Томашівський зокрема торкається питання поширення християнства в Київській Русі. Він зазначає, що коли у Східній Європі сформувалася Київська Русь як держава, то із самого початку вона почала будуватися на християнських принципах. Тоді, зауважує вчений, перед правителями

Київської Русі постали два великі історичні завдання: 1) запровадити християнство на своїх землях; 2) не помилитися у виборі релігії. В цей час, згадує С. Томашівський, між католицькою і візантійською церквами різниця була чисто умовна. Та згодом, зазначає вчений, ці взаємини почали руйнуватися. Їх джерелом стали “деструктивні сили”, які призвели до розпаду християнського світу. В результаті було утворено окремих релігійно-культурний світ Сходу як антитезу Заходу [3, с. 40].

Зазначенні події, підкреслює вчений, негативно відбилися на становищі українських земель. Початок цьому процесу поклав Костянтин Великий, який переніс столицю Римської імперії в Константинополь. В результаті був створений новий тип монархії, невідомий до цього часу на Заході. Найбільш характерною ознакою такого типу влади, стверджує С. Томашівський, стало намагання бути “абсолютним авторитетом” не лише у державно-політичних справах, а й у питаннях церковно-релігійного життя. Коли єпископ починає називати себе патріархом і присвоює право управляти всіма східними ієрархами, то подібне явище С. Томашівський трактує як “цезаропапізм” [10, с. 40–41].

Досліджуючи історичні події Київської Русі, вчений робить висновок, що першими християнами і носіями нової релігії в ній стали варяги, а християнство проникало до неї через Візантію. Цьому сприяло те, що вона була найближчим сусідом Візантії, а її столиця – Константинополь, центром торгівлі того часу [10, с. 67]. Разом з тим, С. Томашівський підкреслює, що українські землі Галичини, ще до хрещення Русі Володимиром, “були під впливом римської церкви”. Адже всі спроби унії Риму з руською церквою, зазначає він, починалися з українських земель – Галичини й Волині, поки не завершилися Берестейською унією [8, с. 33].

Розгляд питання уніатства С. Томашівський починає із дослідження маловідомої постаті релігійного діяча П. Акеревича. Вивчаючи джерела з історії української церкви, вчений відкрив ім'я цього незнаного досі київського митрополита, який був прихильником унії з Римом. П. Акеревичу він присвятив низку своїх публікацій. Про рід та походження П. Акеревича немає жодної звітки, зазначає вчений, відомо лише, що він був автором твору про татар: “...одинокий твір нашого старого письменства з образом політичного і культурного життя Монголів” [12, с. 54]. Описуючи події 1245 р., С. Томашівський зазначає, що Папа Інокентій IV скликав Собор в Ліоні з метою зібрати більше відомостей про татар, від яких тоді потерпала Європа. Відкриваючи Собор, Інокентій IV назвав “татарську жорстокість” одним із п'яти великих бід, що їх тоді терпіла Церква Христова” [12, с. 9]. Папа доручив усім зібраним, як пише дослідник, знайти вихід із цієї ситуації і представив найбільш кваліфікованого знавця татар П. Акеревича. Ось так в центрі тогочасного католицького світу знайшовся чужинець, який викликав своєю появою і своїми оповіданнями загальний інтерес. Він здобув довіру і повагу до своєї особи. Сучасники П. Акеревича характеризували його як “мужа чесного (*honestus*), інтелігентного (*spiritnalis*) і віродостойного (*fidignus*)” [12, с. 43].

Досліджуючи роль греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті України, вчений звертається до ролі російської церкви у контексті українського державотворення. Він висловлює думку про єдність та злиття російської церкви і Російської держави, підкреслюючи, що цей зв'язок між ними “такий міцний, як сама Російська держава”. На думку дослідника, “російська церква мусить розпастися так само, як і Російська держава на свої первісні й природні складові частини” [9, с. 6]. Незалежність українських земель від Росії, на думку вченого, призведе Російську державу до занепаду. Відірвавши від Московщини просторі та густозаселені українські етнічні землі, вказує С. Томашівський, можна змінити характер політичних відносин у Східній Європі, ліквідувати загрозу, яку несе Росія своїм західним сусідам [9, с. 4]. У цьому контексті С. Томашівський звертає увагу на аргументи тих політичних сил, які виступали або виступають проти незалежності України. Одним з основних аргументів, які наводять вказані політичні сили, виступає так звана нерозривна єдність російської церкви з духовно-культурним життям України [9, с. 5].

Російська і українська Православні церкви, зазначає С. Томашівський, є різні за своєю суттю. Коли московська церква була зовсім залежна від держави, українська церква досягнула й отримала в чужій, католицькій державі Литві й Польщі значний ступінь релігійної свободи [9, с. 7].

Московська ідеологія, зазначає дослідник, твердила тоді, “що буцім-то православ’я, то первісна історична релігія Руси-України, і що ідея церковного зв’язку з Римом чужа й протирічить нашій національно-церковній традиції” [11, с. 75]. Та вчений заперечує це, і стверджує, що “прагнення мати національну церкву таке ж давнє, як і сама нація”. І всупереч російській церкві, Українська Православна завжди була доступна для впливів західноєвропейської культури [11, с. 81]. Це суперництво, що виникло між двома церквами, як зазначає дослідник, призвело до того, що московський митрополит почав називати себе патріархом, “...сим то хотіла московська церква здобути раз на все перевагу над Київом” [9, с. 7]. Коли у 1654 р. більша частина України перейшла від Польщі до Москви, то в цей час відбувалися зміни й у церковних відносинах.

С. Томашівський був активним прихильником ідеї творення Української держави на засадах клерикальної монархії. Його позиція ґрунтувалася на тому, що монархічні геополітичні орієнтації майбутнього держави будуть вирішуватися в Галичині. Саме тому вчений глибоко вивчав історію монархічних традицій у Галицько-Волинській державі [5, с. 890]. Зокрема, він наголошує, що, незважаючи на всі національні катастрофи, тільки західноукраїнські землі зуміли зберегти український дух завдяки зв’язкам із Заходом та греко-католицькою церквою [4, с. 10]. С. Томашівський, зазначаючи, що роль УГКЦ була найвагомішою у цьому процесі, оскільки вона стала “єдиною церквою, окремою від польського латинства і московського православ’я” [11, с. 52]. Крім того, саме УГКЦ, стверджує вчений, “зберегла західно-руські окраїни від винародовлення” та перетворила її в єдину національну церкву всіх українських земель [11, с. 80].

На думку вченого, греко-католицизм став фактором національно-релігійного самовизначення українців Галичини від запровадження Берестейської унії 1596 р., що започаткувала нову церкву – вселенську за суттю й національну за формою [4, с. 10]. Він твердив, що тільки завдяки унії 1596 р. Україна отримала національну Церкву: “Одинокую тривку форму національної церкви дала нам тільки Берестейська унія. Якби не козаччина, що пішла на службу проти уніятської течії, кермованій з Москви, то до половини XVII ст. ціла Україна без виїмки мала б одну національну з Римом об’єднану Церкву, а в ній ще й Білорусів” [11, с. 75].

Ведучи мову про відокремленість Галичини від Східної України, С. Томашівський зазначає, що саме це і стало причиною належності її до культурних взірців європейської цивілізації, і перш за все до католицької церкви візантійського обряду [4, с. 10]. Дослідник стверджує, що існує зв’язок між географічним положенням Галичини та її культурним розвитком. На його думку, саме Галичина становить перехідну етнічну групу, що поєднує в собі риси східного, західного південного і північного слов’янства. Він наголошує на тому, що з чотирьох різних обрядів панівним в Галичині є греко-католицький, де “...гармонійно сполучений східний обряд із західними догмами, візантійський стиль церков із західною вокальною і пластичною штукаю” [15].

С. Томашівський був прихильником позиції станіславського єпископа Г. Хомишина стосовно впровадження celibату в УГКЦ. На його думку, тільки греко-католицькі священники, які прийняли celibат, можуть створити той взірцевий релігійний провід, що своїм прикладом буде виховувати українське населення: “Celibат духовенства є одним із найважливіших, із якого-небудь боку не оглядаємо його, – мусимо признати його Верхом політичної мудрості” [16]. Як прихильник посилення латинської обрядовості в УГКЦ С. Томашівський підтримував ідею єпископа Г. Хомишина стосовно впровадження Григоріанського календаря. Він наголошував на тому, що цей захід допоможе позбавити українську церкву агресивного впливу російської церкви [14, с. 12]. І це може стати першим кроком на шляху до створення Української національної церкви.

На думку С. Томашівського, який виступав за незалежність Української національної церкви, існує прямий взаємозв’язок між національною ідеєю українського народу та ідеєю унії. Боротьба частини українців проти поширення греко-католицизму призвела до розколу нації. “Вся українська історія за все своє тисячоліття, – зазначає вчений, – не виявляє ані одного такого моменту, де церковно-культурний розрив з Заходом увінчався б якимись тривкішими національними користями” [10, с. 4]. Наголошуючи, що частина українців говорить “про церковну унію, як польську інтригу”, він пояснює це тим, що українське суспільство тривалий час формувалося під впливом Польщі [11, с. 73]. “Українці, то національна індивідуальність цілком недавньої дати, і їхній

процес творення ще досі не закінчений, отже, й ідейні течії у сусідніх народів, старших і багатших під культурними або політичними оглядами, мусять сильно відчуватися” [13, с. 23]. Переваги і заслуги уніяцької церкви, зазначає вчений, в тому, що вона відкрила доступ до західної культури, і “зберегла західно-руські окраїни від винародовлення” [11, с. 80]. Отже, розвал української католицької Церкви в Галичині був би національною катастрофою для України. “Цього не можна допустити, – говорить дослідник, – кожному розумному українцю немає значення православному чи греко-католику, навпаки, і сей і той повинні бажати, в інтересі української національної справи, щоб через сю католицьку вітку українські племена, весь національний організм міг користуватися духовними цінностями Заходу” [11, с. 81].

Серед важливих проблем, які розглядає вчений у контексті ролі УГКЦ у суспільно-політичному житті України, зазначає він, помітне місце займає постать лідера і його взаємини з народом. С. Томашівський критикував дії С. Петлюри, і наголошував на тому, що керівником держави має бути особа, відмінна від С. Петлюри за рівнем освітнім, політичним і культурним [4, с.13]. Вчений зазначає, що повинен з’явитися новий тип українського інтелігента, який увібрав би найкращі риси, що притаманні цивілізованим європейським народам. Він виділяє його основні характеристики: освіченість, жертвність, дисциплінованість, пошану до авторитету, моральність, творчу діяльність, які можна виховати за допомогою Української греко-католицької церкви.

Як дослідник Галичини, С. Томашівський наголошує, що саме вона внаслідок свого геополітичного положення і завдяки збереженню національних і західноєвропейських традицій повинна стати посередником між Сходом і Заходом [4, с. 14]. “Держава, зазначає вчений, фізичними засобами творить національну державу і дбає про матеріальне добро підданих, греко-католицька церква удержує міжнародний культурний зв’язок і формує народну душу” [11, с. 63]. За концепцією С. Томашівського, Українська національна держава має бути дуумвіратором монархії й греко-католицької церкви, тобто уособлювати поєднання християнської та консервативної доктрин [4, с.14].

Ще однією проблемою, яку досліджував вчений, стали дискусії щодо появи нової політичної партії, так званої клерикально-католицької. Проте, як зазначає вчений, поява такої партії в таких умовах неможлива, оскільки суспільство для цього не готове: “Католицька політична партія може вирости і розвиватися тільки на тривкім і реальнім католицьким ґрунті, а не на хиткім і формальнім” [11, с. 82]. Поява в цей час такої партії, за його словами, призвела б до розколу духовенства на “клерикалів” і “лібералів”, зашкодивши тим самим католицькій ідеї: “Поки католицька ідеологія, шляхом надполітичної католицької акції, не здобуде у всіх них прихильности або пошани, поти небезпечно форсувати творення католицької політичної партії, хоч і як вона пекучо потрібна” [11, с. 85].

Існування і діяльність греко-католицької церкви у Східній Галичині мали подвійний вплив на процес формування національної свідомості українського населення. З одного боку, залежна від Ватикану греко-католицька церква формувала універсальний західноєвропейський католицький менталітет, який відрізнявся від православного візантійського. З іншого, – за часів панування Польщі, особливо у міжвоєнний період, саме належність до греко-католицької церкви ідентифікувала національну належність українців Галичини, зберігала українську окремішність краю, допомагала їм попри всі історичні катаклізми втримати “український дух” [3, с. 50]. УГКЦ – це явище унікальне у світовій християнській історії. І незважаючи на постійний тиск, вона все ж таки самозбереглася і відстояла свої основні принципи [2, с. 430].

Досліджуючи проблеми Української греко-католицької церкви, С. Томашівський оперував історичними фактами. І наприкінці свого життя вирішив написати велику працю: “Історія Церкви на Україні”. В передмові до цієї праці, він називає причини її написання: “Протягом п’ятдесяти літ наше громадянство ані не знайшло нового історика своєї Церкви, ані навіть не здобулося на український переклад праці Пресвятого Юліана. Що більше, в українській мові нема досі жадної історії рідної Церкви все одно – з католицького чи православного становища писаної” [10, с. 3]. Історію Церкви на Україні розглядає С. Томашівський у зв’язку з історією всіх народів. Він подає цікавий критичний аналіз Свято-Андріївської легенди, висвітлюючи відносини в інших церквах, ще

до офіційного поширення християнства в Україні. На тлі відносин між римською і візантійською церквами розглядає минуле української церкви за часів Київської Русі [8, с. 37]. Однак смерть перешкодила закінчити “Історію Церкви на Україні”. До кінця життя його турбувала доля церкви, і було велике бажання закінчити почату працю. Він говорив, що “...така тяжка доля тої нашої Церкви як і моя. Дотепер ніхто не взявся, щоб написати її історію, я взявся до того і не можу скінчити – вмираю” [8, с. 55]. До кінця свого життя С. Томашівський був переконаний, що саме церква виконує державотворчу функцію і відіграє важливу роль в житті суспільства.

Висновки. Аналіз праць С. Томашівського, присвячених ролі греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті України, засвідчує, що релігія відігравала у ній важливу роль. Досліджуючи історію церкви, вчений робить висновок про переваги католицької церкви, оскільки вона відкриває доступ України до західної культури. Крім того, він відстоює ідею незалежності Української національної церкви і через те захищає переваги ідеї уніатства. Оскільки, на думку вченого, “крім церковної унії, початої 1596 р., Україна не мала іншої, більше національної Церкви” [11, с. 73]. Існує прямий зв’язок між національною ідеєю українського народу та ідеєю унії, стверджує вчений. Крім того, С. Томашівський зарекомендував себе як історик церкви, почавши писати українську історію церкви. Погляди С. Томашівського на роль та місце Української греко-католицької церкви як державотворчої функції актуальні і сьогодні.

1. Дністрянський М.С. *Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Монографія.* – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
2. *Історія релігії в Україні: Праці XIII Міжнародної наукової конференції.* – Львів: “Логос”, 2003. – Кн. 1. – 661 с.
3. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей.* – Чернівці: Рута, 2002. – Т.9. – 358 с.
4. Кошетар У.П. *Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.): Навч. посібник.* – К.: МАУП, 2005. – 128 с.
5. *Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін.* – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
6. Потульницький В.А. *Теорія української політології: Навч. посібник.* – К.: Либідь, 1992. – 192 с.
7. *Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2004 року // Людина і світ.* – 2004. – №1.
8. Томашівський – історик, політик, публіцист: *Збірник статей.* – Львів: Організаційний комітет УКНП, 1930. – 79 с.
9. Томашівський С. *Церковний бік Української справи.* – Відень: Друкарня Адольфа Гольгавзена у Відні, 1916. – 24 с.
10. Томашівський С. *Історія Церкви на Україні.* – Філадельфія, 1932. – 159 с.
11. Томашівський С. *Про ідеї, героїв і політику: Відкритий лист до В. Липинського.* – Львів, 1929. – 132 с.
12. Томашівський С. *Петро – перший уніятський митрополит України-Руси.* – Львів: Українська Християнська Організація, 1928. – 61 с.
13. Томашівський С. *Десять літ українського питання в Польщі.* – Львів: “Інститут дослідів національних справ” у Варшаві, 1929. – 48 с.
14. Томашівський С. *Реформа календаря і церкви. Слово до прихильників і противників Григоріанського числення часу // Діло.* – Львів, 1916. – Ч.120.
15. *Центральний державний історичний архів у м. Львові.* - Ф. 368. - Оп. 1. Спр. 11 Арк. 27.
16. *Центральний державний історичний архів у м. Львові.* - Ф. 368.-Оп. 1. Спр. 65. Арк. 6.